

SPEKULATIVNA METODA RADOMIRA KONSTANTINOVIĆA

na marginama studije o
m. nastasijeviću

Radomir Konstantinović je danas jedna od najanalitičnijih priroda među našim književnim esejistima. U traganju za bitnim problemima koji opredeljuju položaj pesnika u našoj kulturi, on je dosad objavio niz eseja i studija koje, delom, ulaze među najnadahnutije esejističko-kritičke stranice napisane na našem jeziku. U njegovome pristupu književnom faktoru nema ničega doktrinarnskog; naprotiv: to je, pre svega, negacija jednostrano-doktrinarnskog pristupa, negacija uske interpretacije koja i nehotice apsolutizuje jednu stranu analiziranog objekta. Ali, istovremeno, njegova analitička metoda kao da izlazi iz naše kritičke tradicije, jer književnu činjenicu nikada ne razmatra drugačije do kao materijalizovani misaoni napor koji dobija određeno mesto u ljudskom univerzumu koji jedna kultura sobom predstavlja.

Naime, naši značajniji književni istoričari i kritičari postajali su značajni obično onda kad su književnu činjenicu tumačili kao kulturno-nacionalnu ili društveno-političku, kad su, dakle, izlazili iz književno-formativnih okvira. Pravog udubljenja u unutarnju strukturu dela bilo je malo i gotovo slučajno; interpretacija imanentne estetske zakonitosti obično je ostajala bez odjeka. Konstantinović, međutim, sa strašću zalazi u samu misaonu strukturu književne forme i u esejističkome zamahu daleko prevazilazi njene granice kao konkretno-veštastvene forme. Mnogi fenomeni iz naše književne istorije dobili su upravo u Konstantinovićevim esejima posve novo osvetljenje: on ih je, zapravo, uveo u sasvim nove misaone koordinate i time ukazao na drugačiju mogućnost tumačenja. Stoga se dobija utisak da Konstantinović misaone i semantičke implikacije preuveličava. Misaona egzegaza Radomira Konstantinovića kao da prevazilazi granice jezičko-književne tvorine i postaje sebi samoj cilj. U stvari, Konstantinović svesno prihvata i takvu mogućnost: književna tvorevina je tek zahvalan objekat na kome filozofsko-spekulativna misao »radi« sve dotle dok ne dođe do granica jednog sveta-kulture.

Ovde kao da bismo mogli da napravimo obrt: udubljenje u samu književnu činjenicu, iscrpljivanje njenih misaonih sadržaja, odvelo je Konstantinovića izvan same te činjenice, ukazalo mu je na širi kulturni kontekst u kome književna činjenica nastaje. Kad bi se zadovoljio samim književnim krugom, kad bi ostajao samo u čisto literarnoj analizi, on bi i nehotice pristao na sektorsku podelu čovekovih delatnosti: njega bi interesovala književnost kao književnost i on bi je prosto tumačio. Međutim, Konstantinović pripada onoj maloj grupi tumača naših književnosti koji na takvu podelu ne pristaju i nastoje da upravo u nadilaženju te podela dohvate dublji smisao čovekove književne delatnosti. Jer, tek se u celini koju jedna kultura predstavlja može da razume pravi smisao bilo kog, pa i književnog, književno-jezičkog čovekovog akta.

U studiji *Filosofija palanke* Konstantinović se odvažio da ceo niz fenomena srpske kulture interpretira u celini koju čine: da neke književno-ideološke pojave interpretira kao epifenomene jednog etičko-etničkog univerzuma. Neki srpski pesnici tako su dobili veoma interesantno, ali ipak više

uzgredno tumačenje. Zbog toga je, izgleda, Konstantinović rešio da se posebno i podrobnije pozabavi svakim od njih. Prvi rezultati takve odluke predstavljaju nedavno, u poslednjim brojevima *Trećeg programa*, objavljene studije o srpskim pesnicima pod naslovom *Biće i jezik*. Studija o Nastasijeviću je posebno interesantna zato što je upravo u Nastasijevićovoj poeziji Konstantinović našao objekat koji potpuno odgovara njegovoj analitičkoj metodi. Stoga ću na primeru ove studije i pokušati da ukazem na neke odlike Konstantinovićeovog pristupa književnome delu.

U studijama i esejima Radomira Konstantinovića primenjen je jedan gotovo muzički metod: neprekidno se varira jedna, osnovna, tema, sve dotle dok se ne iscrpe ili dok se iz nje ne može izvući nova. Ali, to ne znači da se toj osnovnoj temi opet nećemo vratiti: kod Konstantinovića postoji težnja da u svakom svom radu uporno rasvetljava jedan problem i da na neprekidnom vraćanju osnovnome problemu zasnue svu strukturu svoga rada. U stvari, Konstantinović neprekidno kruži, zatvara sve uže, koncentrične krugove i time sve dublje zalazi u problematiku. Neprekidno variranje i ponavljanje — koje, uostalom, zna ponekad da zasmeta — stvara utisak, kod čitaoca, ekstenzivnosti, gotovo spoljnega širenja Konstantinovićeovog rada, ali istovremeno ono omogućuje i sve veće udubljenje u suštinu objekta koji se ne menja. Kao da se jednom muzičkom metodom pred nama skidaju sloj po sloj izabranog objekta i uporno ide ka suštastvenom.

Takvim postupkom, međutim, Konstantinović postiže i nešto što je za njega još karakterističnije: variranjem se prosto kruži oko problema sve dotle dok se ne stavi u centar naše pažnje ona njegova strana koja se autoru čini bitnom. Naravno, time se otvara veoma širok prostor za improvizovanje. Možda u srpskoj književnosti i nije bilo strasnijeg i sugestivnijeg improvizatora od Stanislava Vinavera. To se izvanredno oseća čak i u njegovim nadasve interesantnim prevodima, u kojima je nastojao ne samo da prevede smisao, — nego je verovao da se isti izražajni podvig može da ponovi u drugoj mentalno-jezičkoj strukturi. A najbolji, najizrazitiji Vinaverov učenik sigurno je Radomir Konstantinović. Isto interesovanje za izražajne moći našeg poetskog jezika, isto interesovanje za suštinu srpske književnosti, čak i sličan krug pesnika i poetskih problema.

Ali, Konstantinović je načinio znatan korak dalje: uspeo je da problematiku našeg poetskog izraza podigne na univerzalniji plan i vlastiti analitički metod usavrši za tananiju, spiritualniju i elastičniju analizu. Njegova variranja izabrane teme tako postaju prave analitičke kaskade, a »izleti« pri pokušaju da se neki problem do kraja reši prerastaju u zasebne eseje. U početku se zbog toga s izvesnim naporom snalazimo u Konstantinovićeovom tekstu, jer nam se čini da su njegova variranja beskrajna i da stoga ne možemo pratiti osnovnu misao. Međutim, kasnije postaje jasno da se osnovna misao i razvija u tom stalnom, i prividnom, njenom napuštanju. Konstantinovićev tekst ima tipičnu govornu strukturu: opširnost, neprekidno utućnjavanje, traganje za sve prikladnijim izrazom, formulacijom, slobodnija sintaksa, prošarana ponavljanjima, vraćanje na već rečeno, neposredno podsećanje i ton stalnoga ubeđivanja.

I upravo ta govorna struktura omogućuje Konstantinoviću da na dovoljno jednostavan, reklo bi se čak lak način postavi neka osnovna pitanja, da tematizuje bitne probleme iz našega duhovnog prostora. Dovoljno je samo podsetiti se njegove *Filosofije palanke*, koja u mnogo čemu prethodi Konstantinovićeovoj studiji o Momčilu Nastasijeviću, studiji povodom koje i govorimo o Konstantinoviću. Problematiku presudnu za duhovno egzistenciju jedne nacije on je razmatrao na tako neposredan, jednostavan i samim tim donekle i nužno

jednostran način da u prvi mah autorova smelost zapanjuje. Ali, kako je jedanput Vinaver rekao, duhovna snaga se i sastoji u moći da se sa suštastvenim, »sa bogovima«, govori na »ti«. To je, podsećao je Vinaver, bila i moć antičkih Grka. Konstantinović, dakle, ne preza da sve probleme kojih se dotiče radikalizuje i da ih do kraja promisli. Sve misaone konsekvence koje uopšte može izvući, Konstantinović izvlači. U tome i jeste draž njegovih radova, kao i izvor nekih njihovih nedostataka.

I upravo tom njegovom radikalizmu izvanredno odgovara Nastasijevićev poetski poduhvat. U *Filosofiji palanke* Nastasijević je bio razmatran kao jedan između značajnijih fenomena u kojima se i u vezi sa kojima se manifestovao »palanački duh« u srpskoj kulturi. Od te konstatacije Konstantinović i polazi u zasebnoj studiji o pesniku. Razume se da je Nastasijevićeva poezija tek ovde, kao *poetski fenomen*, postala predmet analize, dok je ranije, u ranijoj Konstantinovićeovoj knjizi, bila više povod za neka šira razmatranja. Tako se i može objasniti izvesna razlika u prilasku ovoj poeziji: dok se u *Filosofiji palanke* Konstantinović više osvrtao na »Nastasijevićev slučaj«, dotle ovde, sa nužnom merom uvažavanja ovoga značajnog pesnika, analizira osnovne teorijske i egzistencijalne pretpostavke jednog književnog poduhvata i jedne duhovne orijentacije.

Mada je dosad relativno dosta pisano o Momčilu Nastasijeviću, ipak je vrlo malo rečeno o njegovome unutarnjem poetskom i misaonom razvoju. O njemu se ponajviše sudilo tako što su ga smeštali u određene okvire, i to pre ideološko-religijske, no književno-misaone. Zbog toga je u dolazilo do izvesnih nesporazuma i neposrednih ili prečutnih polemika oko njegovoga imena. Možda nijedna druga umetnost ne može toliko da izgubi koliko poezija kad se smesti u određeni ideološki kontekst: ona je ionako, zbog svoga jezičkoga medija, podložna mnogim vanestetskim, pa i ideološkim sadržajima, i njenim uključivanjem u određen ideološki kontekst potpuno se previča da je pred nama estetska tvorevina. Nastasijević je imao zlu sudbinu da ga vrlo rano uvuku u takav kontekst i da više govore o njegovome slučaju, no o njegovoj poeziji. Zbog toga je nužno skinuti nekoliko interpretativnih slojeva sa ove pozicije da bi se moglo pristupiti njenome *književnom* tumačenju i ocenjivanju.

S druge strane, Nastasijevićeva poezija se javila van osnovnoga toka srpske poetske tradicije i predstavlja, za naše prilike, veliki književni i misaoni poduhvat. Ona poseduje vlastiti, veoma originalan, idiom, u koji se vrlo teško ulazi. Zbog toga su mnogi tekstovi napisani o Nastasijeviću, u stvari, pokušaji da se taj idiom dešifruje. I ostajalo se često na nivou jezičko-zanat-skih analiza ili se, pak, prosto ponavljalo ono što je već sam pesnik definisao u svojim esejima. Konstantinović se stoga našao pred veoma zahvalnim objektom, pred zagonetkom na kojoj je trebalo da se oporabu njegove već potvrđene analitičke moći. Sjajan analitičar, koji je često znao daleko da prevaziđe okvire predmeta o kome govori, sada se uhvatio u koštac sa pesnikom koji, spolja, nema ničega zajedničkog sa njim, koji se, po prirodi svog izraza, nalazi gotovo na suprotnome polu.

Laka, poletna, ponekad bez dovoljno discipline, Konstantinovićeova fraza našla se pred skamenjenim, eliptičnim i teškim Nastasijevićevim govorom. Ali, Konstantinović se nije upustio, kao mnogi prethodni Nastasijevićevi izučavaoci, u jezičku i formalno-zanat-sku analizu, koja bi ga dovela do unutarnjeg smisla ili sadržaja, niti je, pak, pošao od misaono-filosofske sadržine, koju bi, potom, otkrivao u svakom neobičnom jezičkom obrtu. On je pošao od misaonoga razvika koje je dato kao jezičko razvika u Nastasijevićevom pesništvu: ne konstatacija i jezička činjenica, nego jedno stanje duha koji u egzistencijalnom grču traži izlaz, ali ga traži u neprekidnome menjanju jezičke forme. Lingvistički gledan, jezik je

manje-više autonomni sistem sa određenim socijalnim namenama; Konstantinović, pak, posmatra jezik kao objektivizaciju različitih duhovnih stanja. U jeziku on vidi duhovnu tvorevinu: doživljaj vremena i sveta u njoj je dat gotovo na neposredan način.

Ne treba, zato, u analizi jezičkih oblika kod Konstantinovića tražiti bilo kakvo egzaktnije tumačenje. Kao što to nije moguće ni u Vinaverovom slučaju. On jednostavno apstrahuje od svih dimenzija jezika zadržavajući se samo na značenjima koja njegovi oblici dobijaju u određenoj kulturno-duhovnoj situaciji. Iz tog aspekta on prilazi Nastasijevićevom jezičkom eksperimentu, ili njegovome jezičko-poetskom idiomu. Kako je na taj način jezik već dignut na nivo duhovne tvorevine, sasvim je razumljivo što Konstantinović jezičke izmene kod Nastasijevića razume i tumači kao proces estetskoga oblikovanja. Tako će Nastasijevićovo silno redukovanje u jeziku objašnjavati kao svođenje svih dimenzija bića na jednu jedinu, kao redukovanje njihovoga razvika na njihovu bit, egzistencije na esenciju. Slika jezika je slika sveta; u dimenzijama jezičkim materijalizovane su dimenzije mentalne.

Nastasijević se tako javlja kao pesnik koji ostvaruje pesmu u samome procesu redukovanja, svođenja na bitnosti, na neku poetsku sliku prasneta ili osnovnoga počela. Put, dakle, do pesnikove slike sveta ostvaruje se temeljitom eliminacijom svega aktuelnog. Tu će u prvom redu biti kritički odnos prema tekovinama savremene civilizacije. I otuda i dolazi Nastasijevićeva otvorena negacija modernoga sveta i zatvaranje u vlastitu, srpsku tradiciju; individualnoj svesti savremenog čoveka on suprotstavlja kolektivnu patrijarhalnu svest svoga naroda. Melodija narodnoga jezika i melosa tako su mu dali osnova za ranije cikluse njegove lirike. Kasnije je, međutim, išao dalje: postepeno je redukovao svaku naslagu tradicije i kulture u traganju za prasnovom, nekakvim mističnim jedinstvom u sve-jednome.

Taj pesnikov hod se može pratiti u celokupnome njegovom delu. Konstantinović tu prati samo u njegovoj lirici. Jer, u poeziji se to najizrazitije i oseća: stihovna struktura se sve više sažima i svodi na najelementarnije. Kao da pesniku smetaju sve boje sveta i želi da ih neutrališe. Možda bi se ovde mogla da povuče i izvesna razvojna paralela sa hrvatskim pesnikom A. B. Šimićem, koji je, isto tako, sve boje sveta, na kraju svoga pesničkoga razvoja, sveo na neutralnu sivu. Kod nas su zaista retki pesnici koji su do tog stepena bili radikalni u traganju za bitnostima u negaciji egzistencije da bi mogli da završe u nekakvom ćutanju ili anti-jeziku, kako se Konstantinović izrazio. Nastasijević je takav pesnik. Njegove pesme zaista završavaju u ćutanju, izražavaju samu unutarnju harmoniju prvobitnoga identiteta.

Nijedan dosadašnji interpretator ovoga pesnika nije kao Konstantinović uspeo da zahvati unutarnju Nastasijevićevu protivrečnost: njegov veliki eksperiment u jeziku, u stvari, je dosad kod nas najradikalnija negacija jezika. Nastasijević u jeziku negira pokret, razvike, redukuje sve glagolske oblike, svodeći svoju sintagmu na spoj imenskih oblika. Time on, u stvari, negira svako aktuelno zbivanje, pa čak i zbivanje uopšte. Ono što njega interesuje jeste čista esencija, neki eleačanski bitak. A put koji je izabrao vodio ga je kroz pravoslavnu dogmu — kroz nju je on došao do svoje bezbojne i nepokretne slike sveta. Nastasijević tako završava u čistoj statici.

Da bi tu statiku sveta mogao da izrazi, on je nastojao da svu živost, svaki pokret u jeziku umrtvi. Otuda njegovo interesovanje za arhaične oblike: oni, s jedne strane, izlaze iz jezika kojim se govori o savremenom, aktuelnom, a s druge — dati su van vremena, što znači i kao večni. Traganje za večnošću u jeziku kod Nastasijevića je traganje za statikom prvotnog jedinstva. Tako se sva pesnikova jezička eksperimentisanja pokazuju kao svrhovita s obzirom

na njegovu osnovnu duhovnu orijentaciju. Spor o njegovome jeziku obelodanjuje se i kao nerazumevanje prirode njegovoga poetskog poduhvata.

Ove i slične probleme Nastasijevićevog pesništva Konstantinović je svojom metodom neprekidnog misaonog variranja doveo do krajnjih određenja. Radikalnost pesnikova izvanredno se podudarila sa radikalnošću analitičara. Dovođenje do osnovnoga jedinstva, prapočela, mûka, nepokretnosti, poetske beline — to je osnovni pesnikov cilj. Njegov, pak, analitičar ni ranije ni sada nije se mogao da zaustavi sve dok nije došao do nekog mogućeg apsolutnog značenja. A taj put do »apsolutnog značenja« redovno ga izvodi iz okvira analizirane književne tvorevine i ostavlja na imaterijalnom »terenu« misaonog određenja, čiste spekulacije. Od Konstantinovića se stoga i ne može očekivati da se bavi (imamentnom književnom metodom) analizom unutarnje strukture konkretnoga dela ili poetskoga opusa i da u tim okvirima i ostane. Njegov put doista vodi izvan književnosti; on svojom metodom rastvara književno-jezičku strukturu, oslobađa je za čiste misaone kategorije.

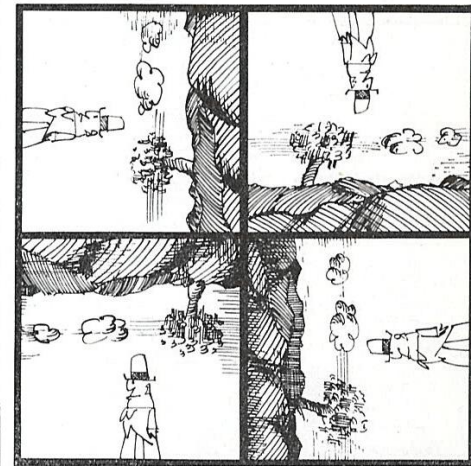
Prednost, dakle, Konstantinovićevog pristupa književnoj tvorevini ogleda se u njegovoj misaonoj odvažnosti i moći da nadiđe okvire književnosti kao književnosti, da sagleda dublje semantičke implikacije književno-jezičkog akta. Da ga, u stvari, interpretira tako što će ga vratiti izvornoj, osnovnoj celini istorijsko-etnički uslovljenog humanog sveta. Jedna nacionalna kultura se razvija po svojim unutarnjim zakonima, ona aktuelizuje svoje potencije. Razvoj književnosti se ne može objasniti izvan ili mimo toga razvoja. Ako se pak žele da sagledaju suština i granice toga šireg razvoja, ako se želi da otkrije njegova razvojna dijalektika, onda se ne smeju postavljati ograničenja, onda se moraju izvlačiti krajnje misaone mogućnosti, moraju se aktuelizovati sve implikacije. Stoga su Konstantinovićeve misaone ambicije veoma velike, u stvari, krajnje. On je sklon misaonoj pustolovini, u pozitivnom i negativnom značenju te reči. Ti momenti dolaze do posebnoga izražaja kad u fokus njegovih razmatranja dođe književna tvorevina bez većih misaonih pretenzija: tad se nedvosmisleno očituje diskrepancija među analitičkim metodom i predmetom. Granice Konstantinovićeve spekulativne analize ovde su belodane.

Naime, književna tvorevina je ipak *konkretna* tvorevina, neponovljiv spoj veštastvenog i duhovnog, događaj koji jasno ukazuje na svoje granice. Njegovu sematiku mi ne možemo otkriti ako nemamo u vidu upravo taj momenat. I pored svih implikovanih značenja, konkretno ostvarena pesma je odelito, samostalno biće koje znači i samom svojom neposrednom datom egzistencijom. Na taj momenat i ukazuje savremena strukturalna analiza. Konstantinović, pak, svojom spekulativnom analitičkom metodom upravo taj momenat prenebregava. Stoga posle njegove analize osećamo prazninu iz koje je iščilelo delo, prazninu koja je nastala u zatvorenom spekulativnom krugu i iz sebe prognala svaku konačnost, pa i konačnost neposredno ostvarenog bića.

U Nastasijevićevom slučaju ta praznina je na briljantan način ostvarena u potpunoj saglasnosti sa jednim poetskim ekstremizmom. Jer, Nastasijević je isto tako uspeo da dovede svoju pesmu do apstrakcije, da je oslobodi vlastitog tkiva i svede na poetski materijalizovanu prazninu ili ništavilo. U svome dijalektičkom razvoju, pesma kao objektivirano protivrečje, kao pozitivitet koji afirmiše vlastitu negaciju, to je mogla da učini. U tome je bila i sva veličina i sva tragika Momčila Nastasijevića. Konstantinović je tu protivrečnost briljantno osvetlio, i u trenutku kad se njegova spekulativno-analitička metoda u svem svom sjaju potvrdila, u tom trenutku je ona obelodanila i svoje granice. Konačna afirmacija je pokazala vlastitu negaciju.

PAVLE KOVAČEVIĆ

do sarkazma i napred

karikatura nedeljka ubovića

iz zlatnih jaja ne legu se pilići.
zemlja se okreće, a mi kažemo — sunce
zalazi.

izgubio sam se tražeći izlaz.
u slobodnoj zemlji zatvori su za svakog
otvoreni.

ko sanja revoluciju, ni pucnji ga probuditi
ne mogu.

svaka granica između dva naroda je
zajednička.
nepravda nije zaslužila da se o njoj toliko
piše.

veliki se moraju češće saginjati.

i s leve i s desne strane našeg puta
neopisive lepote.